

KENDE PÉTER

Bibó, a rendhagyó egyesítő

Azt szeretném megvilágítani, miként kapcsolódik Bibó Istvánban a liberális demokrata, a keresztény moralista és a plebejus forradalmár. Ez a sajátos eszmevegyület azért érdemel figyelmet, mert már 1945 és 1948 között is részben ez magyarázza Bibó „marginális” helyzetét, de azért is, mert enélkül alig lehetne megérteni, miként válhatott belőle, a népi mozgalom egykori teoretikusából a halálát követő évtizedben minden progresszív áramlat – liberális, nép-nemzetiek, plebejus demokráta, ellenzéki szocialisták, baloldali keresztények – közös hivatkozása, tanítómestere, „zászlaja”.

Hogy a nyolcvanas években kellett valamilyen közös, nem-kommunista eszmei platform, ez persze Bibótól független adottság. De hogy e platform a bibói szintézisre épült, azt Bibó István békítő egyéniségén kívül gondolatainak fentebb jelzett többarcúsága és e többarcúság szerves egészzé vegyülése magyarázza.

Tézisem látszólag ellentmond annak az elterjedt véleménynek, hogy Bibó a népi mozgalomhoz tartozott, és annak teoretikusa volt. Bibó is ehhez a mozgalomhoz sorolta magát. Ezt a tényt természetesen egy pillanatig sem fogom kétségbe vonni, ellenben szeretném megmutatni, hogy az a politikai filozófia, amit Bibó a népi mozgalom ideológiájának nevezett, három vagy talán négy nagy eszmerendszer találkozásán helyezkedik el, s hogy Bibó személyes szintéziséről van szó, amelyet rajta kívül talán senki másnál nem találhatunk meg. Csak arra építünk, ami írásaiból evidensnek tűnik, és amit a szerző azokban kifejezetten kimond.

A szabadelvű keresztény

Bibót sokféleképpen határozták meg a magyar politikai történetben, de véleményem szerint gondolatrendszerében vitathatatlanul a kereszténység a legfontosabb elem. Ennek bizonyosságát három szövegben is megtalálhatjuk. Az egyik közülük korábban is ismert volt – akadémiai székfoglaló beszéde a politikai hatalmak megosztásáról –, a másik kettő azonban csak az utóbbi években került nyilvánosságra. Az egyik Bibó Huszár Tiborral folytatott beszélgetése, a másik pedig *Az európai társadalomfejlődés értelme* című különösen izgalmas szöveg, melyben összefoglalta a maga politikai filozófiáját.

Bibó István számára a humánus nem volt egyéb, mint Krisztus tanításainak követése. Az európai civilizáció kifejlődése szerinte a keresztény társadalomszervezési elvek megjelenésével és fokozatos térhódításával magyarázható. Ebben a felfogásban a legfontosabb az, hogy a lelkek Isten előtt egyenlők, és hogy semmiféle hatalom nem igazolható önmagában és teljesen, hanem csak addig, ameddig erkölcsösnek tekinthető, azaz ameddig tiszteletben tart bizonyos egyetemes törvényeket. Igazolt hatalom az, amely a humánus felé mutató nagy erkölcsi törvényeket és igazságokat szolgálja. Tudni kell azonban, hogy Bibónál a humánus és a kereszténység úgyszólván szinonimák.

Ezt a filozófiát bátran nevezhetjük kereszténydemokratának. Bibó a keresztény filozófia alapokról egy liberális jog- és eszmerendszer felé indult el. A liberalizmus nála a szó legeredetibb értelmében értendő, vagyis egy szabadságelvű politikai elgondolást jelent, amelyben a hangsúly a joron és a szabadság technikáin van, nem pedig a magántulajdonon.

Bibó szerint a liberális elvek természetesen éppen úgy támadhatók, mint bármely más absztrakt elv, de fontos, hogy ezeknek az elveknek alapján összeállt

Bibó István (1911–1979)

„a liberális demokratizmus összefüggő intézményláncolata, amelynek tagjai gyakorlati működésükben fogaskerékszerűen kapcsolódnak össze.” E láncolatnak a következő tagjait emeli ki: a) a népszuverenitás alapuló szabadon választott törvényhozó testület; b) az ellenzék megengedettsége és többségre jutás esetén kormányra jutásának lehetősége; c) az alkotmányozó és törvényhozó testületben és azon kívül a gyülekezési, pártalakítási, szólás-, sajtó- és gondolat-szabadság; d) a bírák függetlensége és a kormányzati aktusok valamiféle bírói ellenőrzése.

Ez az intézményláncolat – teszi hozzá Bibó – az egyetlen politikai rendszer a történelemben, mely a szabadság számottevő mennyiségét, a kormányváltozás erőszakmentességét és a közélet nyilvánosságát aránylagosan stabil módon biztosítani képes. Az európai emberiség legjelentősebb találmánya ez. Jelentősebb a természettudományoknál és műszaki tudományoknál, s az európai zenén kívül – figyeljünk az utalásra! – talán az egyetlen olyan teljesítmény, melyet más kultúrák nem fedeztek fel, s melynek áldásos és hasznos voltahoz kétség nem fér.

Azt hiszem, ennél többet és mélyebbet a modern demokráciáról mondani nem lehet, s hogy itt néhány sorban tömörítve megtaláljuk Bibó István egész liberális politikai filozófiáját. De ismétlem: a liberális elvek nála nem függetlenek a keresztény emberképtől, a keresztény erkölcsi alaptól. Bibó szemléletében az európai humanizmus szervesen fejlődik ki a keresztény elvekből, ez áll a felvilágosodás eszmerendszerére és az ebből továbbépülő irányzatokra is, egészen a szocializmusig.

A radikális forradalmár

Ha Bibó írását olvassuk, föltűnik, hogy ez a szelíd lelkű ember, akinek a méltányosság volt az egyik legfontosabb tulajdonsága, és aki minden helyzetben azt kereste, hogyan fejtheti ki belőlük azt, ami egyrészt a saját elveivel összeegyeztethető, másrészt elkerülhetővé teszi a szélsőségek összeütközését, egyszersmind nagyon radikális forradalmiságot hirdet, és ezt is Krisztus tanításából vezette le. Számára a legfontosabb valószínűleg az emberi méltóság volt, és ebben intranzigensnek mutatkozott. Rossznak tartott minden olyan társadalmi rendszert, amelyben az emberi méltóságot valamilyen sérelem vagy csorba éri. Radikalizmusa nem marxista jellegű, hiszen Bibó nem volt marxista. Ennek ellenére osztani tudta a marxista forradalmiság némely pontját, és valószínűleg ez ugyancsak azzal az erkölcsi fölháborodással függ össze, amelyet az indokolatlan privilégiumok ébresztettek benne – ezek közé tartozott a nem igazolható nagy vagyon is.

Bibó sokféle megfogalmazását adta radikalizmusának. Ennek egyik legfontosabb eleme, hogy véleménye szerint a kelet-európai nemzetek nem jutottak el a modernizációnak azokhoz az állomásaihoz, amelyek a nyugat-európai társadalmat jellemzik, mert nem volt soha igazán saját forradalmuk, amelyben meg tudtak volna szabadulni azoktól az erőktől, amelyek ilyen indokolatlan privilégiumokat tartanak a kezükben. Ebben a szellemben fejtette ki 1946-47-ben, hogy az 1945-ös változás minden kellemetlen melléközöngéje és minden kétértelmősége ellenére Magyarország történetének nagyon fontos új korszakát nyitotta meg. E nagyon pozitív beállítottság azzal függ össze, hogy hiányolta a társadalmi forradalom bekövetkeztét az addigi magyar történelemből. Ez a „társadalmi” forradalmiság magyarázza, hogy elfogadta a kommunista szövetséget is, holott eszmeileg, politikai filozófiai elveit tekintve ezt Bibó részéről semmi nem készítette elő. Egy adott helyzetben viszont szükségesnek látta, hogy olyan erővel szövetkezzék, amelyek éppen az általa szükségesnek tartott forradalmat végigvihetik.

Ugyancsak ez a radikalizmus magyarázza meg, hogy 1956-ban nem egyszerűen a forradalom pártján állt, hanem hogy a munkástanácsok különböző elaborátumaiban találta meg a magyar forradalom legmélyebb üzenetét. Azt, amivel a magyar forradalom nem egyszerűen világpolitikai, hanem világtörténelmi újdonságot hozott, egy új társadalmi modell lehetőségét csillantotta meg.

Bibó e forradalmisága mögött volt egy nagyon konzervatív nézet is. Az ő esetében ez a konzervativizmus és ez a forradalmiság azonban igenis összecsengett, hiszen itt valami olyan felfogásról van szó, amelyet a középkori római katolikus egyház képviselt. Bibó ugyanis erkölcsi okból elítélte a pénzelveket és a haszonelven alapuló társadalmat, és amikor valami mást keresett, amit ő szocializmusnak tekintett, akkor egy olyan társadalmi szerkezetet szeretett volna felépíteni, amelyben a pénz és a haszon nem játszik uralkodó szerepet. Voltaképpen ez is kereszténydemokrata elv, bár a kereszténydemokráciának általában a konzervatív szárnyához tartozik, Bibónál érdekes módon a forradalmi radikalizmusnak adott egészen sajátos – ma úgy mondanánk: posztmodern – színezetet.

Nála a forradalmi terror szükséges rossz. Adódhat olyan helyzet, amelyben nem lehet elkerülni, ám Bibó nagyon nyomatékosan hangsúlyozza egy egész sor írásában 1942-től haláláig – és itt különleges koherenciát és konstans, önmagához való hűséget látunk –, hogy ez a forradalmi erőszak mindig csak pillanatnyilag lehet jogosult, amint pedig elérte célját, jogszerű,

demokratikus államrendnek kell felváltania. Ha egy forradalom nem növeli, hanem csökkenti a szabadságot, Bibó szemében semmiféle létjogosultsága nincs. Csak az a forradalom igazolható, amely szélesíti az emberi szabadságot, és jobban megalapozza az emberi méltóságot.

Népiesség és „harmadik út”

Tételelem szerint Bibó „népisége” nem tekinthető külön politikai vagy filozófiai kategóriának. Nála ugyanis a népi mozgalom elvi alapja – ahogy ezt például Borbándi Gyulához vagy Szalay Pálhoz írott tanulmányértékű leveleiben kifejti – voltaképpen nem egyéb, mint annak a liberalizmusnak és forradalmi radikalizmusnak a szintézise, amelyről a fentiekben volt szó. Bibónál nincs külön „népi gondolat”, hanem egységes politikai filozófia van, amelynek alapjai a kereszténységbe nyúlnak vissza, és amelynek a két legláthatóbb pontja egyrészt a liberális szabadságfogalom, másrészt az emberi méltóságot tekintetbe vevő radikális forradalmiság.

Bibó semmiféle külön helyet nem ad a parasztságának a maga társadalmi gondolkodásában, legfeljebb azt, hogy a parasztságot a munkássággal egyenértékű rétegnek tekinti. Nincs nála semmiféle paraszttitológia – másfajta mitológia sincs! –, és elveit egyáltalán nem „paraszi oldalról” közelíti meg. Akkor talán a „harmadik út” tételezése a sajátosság, kulcs a népiséghez? Erről a kérdésről már sok vita folyt. Véleményem szerint Bibónál a „harmadik út” pragmatikus követelmény. Abból indul ki, hogy a kívánatos elveket mindig össze kell egyeztetnünk a lehetőségekkel. Ebben az értelemben a „harmadik út” említése jogosult (bár Bibó maga ezt a címkét nem igényelte magának). Még jogosultabb azonban a keresztény ihletésű gazdasági elvekre való visszautalás.

Bibó szintéziskeresése a harmincas évek szellemiségébe nyúlik vissza, amelyben a „harmadik út” keresését az a polarizáció váltotta ki, amelyben a szovjet rendszer megmutatta a diktatórikus szocializmus zsákutcáját, nyugaton pedig a válságok sorozata tette kérdéssé a korlátolatlan kapitalizmus gazdasági-társadalmi rendjét. Sajnálatos, hogy sorsa a negyvenes évek végétől úgyszólván teljesen elvágta őt a nyugati világ fejlődésétől. Talán meglepéssel fedezte volna fel, hogy az általa keresett szintézis többféle formában is lehetővé vált a nyugat-európai társadalmi fejlődés során. Mély meggyőződése szerint az, amit Bibó társadalmilag a „harmadik útnak” nevez, voltaképpen ebben a tartományban helyezkedik el.

Van-e ennek a tartománynak egy sajátos magyar változata is? Szabad-e Bibóra hivatkozva úgy fogal-

mazni, hogy a cél „a nemzeti sajátosságoknak megfelelő” politikai és társadalmi fejlődés előmozdítása? Bibó ennek pontosan az ellenkezőjét mondja. Az említett Borbándi-levéiben (*Válogatott tanulmányok* III., 308–309) azt hangsúlyozza, hogy a magyar népi mozgalom soha nem emelte a cselekvési norma rangjára a „nemzeti sajátosságokat”. Szerinte ilyesmi elvontan, azaz mint történelem felett lebegő szubsztancia amúgy sem létezik. Ellenben minden nemzeti társadalomnak érdeke, hogy problémáit ne elvont elvek alapján vizsgálja meg, hanem saját adottságának gyakorlati talaján. A nemzeti sajátosságoknak megfelelő magatartás az, amely a konkrét helyzetet tekintetbe veszi. Magyarorságon tehát konkrétságot ért azok szerint az elvek szerint, amelyek filozófiájának a kereszténydemokrata, a liberális és a radikális forradalmi elemeit képezik. A jó társadalom Bibó szemében a félelem nélküli társadalom, és minden nemzetnek az a kötelessége saját magával szemben, hogy a lehető legközelebb jusson a jó társadalom alapelveihez.

Az egyesítő

Ha fölvetjük a kérdést, hogy kereszténydemokrata, népi radikális vagy liberális gondolkodó volt-e Bibó, a válasz csak az lehet, ez is, az is, még hozzá olyan eredeti szintézis formájában, amelyre nincsen példa más európai országok eszmetörténetében.

Az 1979-es év nemcsak halálának volt éve, hanem feltámadásának is. Bibó Istvánt a hetvenes évek végén azért fedezte fel az ellenzéki Magyarország, mert a marxista szocializmushoz kapcsolódó hitek, ábrándok és gondolkodási sémák lehetetlenülése után kellett valamilyen szellemi és erkölcsi fogódzót találni. Ez Magyarországon a készülő ellenzék baloldali hagyományait tekintetbe véve nem lehetett sem a kereszténység, sem a nemzeti radikalizmus, hanem csak valami olyan eszmerendszer, amely a nemzeti öntudatot egy liberális és ugyanakkor plebejus értelemben demokratá gondolkodásba ágyazza bele.

Bibó István műve még abban a töredékes formában is, amelyben a hatvanas-hetvenes években az itthon élők rendelkezésére állt, pontosan ezt az ötvözetet kínálta. S mindezek mellett, vagy pontosabban mindezek felett Bibó István jelkép volt, az '56 őszi nemzeti, népi, demokratikus forradalom egy személybe sűrített hordozója. Ki más, ha nem ő lehetett volna alkalmasabb arra, hogy egy útját vesztett nemzedék zászlója s ugyanakkor a különféle irányokba gomolygó törekvések egyesítője legyen?

*Európai Utas, 6. sz. 1992/1.
(Rövidített, szerkesztett változat)*